

Ks. SEBASTIAN ŚMIAŁEK¹

KUL LUBLIN

NIEWIASTA EUCHARYSTII – GENEZA TYTUŁU MARYJNEGO

Treść: Wstęp; I. Niewiasta Eucharystii w kontekście Pisma Świętego; 1. Starotestamentalne zapowiedzi Maryi jako Niewiasty Eucharystii; 2. Niewiasta Eucharystii na kartach Ewangelii; II. Kwestie teologiczne wynikające z tytułu Niewiasta Eucharystii; 1. Niewiasta Eucharystii w świetle tajemnicy wcielenia i dogmatu o Bożym macierzyństwie; 2. Niewiasta Eucharystii jako Matka Kościoła; 3. Wkład papieży św. Jana Pawła II i Benedykta XVI w rozwój tytułu Niewiasta Eucharystii; III. Liturgiczny kult Niewiasty Eucharystii na gruncie posoborowego nauczania Kościoła; 1. Maryja a Eucharystia w adhortacji *Marialis cultus* św. Pawła VI; 2. Powstanie *Zbioru Mszy o Najświętszej Maryi Pannie*; Zakończenie; Streszczenie; Summary: *Woman of the Eucharist – origins and current interpretation of Mary's title*; Bibliografia.

Słowa kluczowe: Maryja, Eucharystia, Niewiasta Eucharystii, mariologia, eklezjologia.

Keywords: Mary, Eucharist, Woman of the Eucharist, mariology, ecclesiology.

¹ SEBASTIAN ŚMIAŁEK, kapłan diecezji tarnowskiej, mgr lic. W 2017 r. ukończył studia magisterskie z teologii na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie, oddział w Tarnowie. Licencjat z teologii uzyskał w 2024 r. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, również w 2024 ukończył studia magisterskie z psychologii na KUL. Obecnie jest doktorantem w Szkole Doktorskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, e-mail: sebastian.smialek@student.kul.pl. ORCID: 0009-0002-1623-7726.

Wstęp

Św. Paweł VI w encyklice *Mysterium fidei*, świadom szacunku z jakim należy podchodzić do eucharystycznego misterium, stawia za wzór Bogarodnicę, przyzywając Jej wstawiennictwa². Papież zaznacza, że to z niej Chrystus wziął swe Ciało i Krew, które zostawił pod postaciami chleba i wina, by Kościół mógł karmić nimi wiernych podczas sprawowania Najświętszej Ofiary. W ten sposób Paweł VI zaakcentował rolę, jaką Maryja pełni podczas Mszy Świętej, a którą Kościół dostrzega i stara się pogłębić za pomocą refleksji teologicznej. Wyraz temu dał św. Jan Paweł II, który w encyklice *Ecclesia de Eucharistia* wprost nazwał Maryję Niewiastą Eucharystii³.

Celem niniejszego artykułu jest próba ukazania genezy tytułu maryjnego Niewiasty Eucharystii. Tematyka jest o tyle aktualnym zagadnieniem, gdyż po dzień pojawiają się głosy o przeakcentowaniu roli Matki Chrystusa w historii zbawienia oraz wyolbrzymieniu niektórych Jej przymiotów jako nie posiadających odpowiedniego podłoża biblijnego czy teologicznego. Tego typu zarzuty w przypadku Niewiasty Eucharystii rozbrzmiewały w historii po wielokroć, otwierając zarazem drogę do dalszych badań, ale i kontrowersji. Czy można w ogóle mówić o Maryi, zestawiając Ją ze źródłem i szczytem życia chrześcijańskiego? Analizy biblijne, teologiczne i liturgiczne, zastosowane w tym artykule, skłaniają do udzielenia pozytywnej odpowiedzi na to pytanie.

Cel artykułu będzie realizowany w trzech etapach. W pierwszym etapie zostaną przedstawione związki Maryi i Eucharystii widoczne w świetle typologii biblijnej. Drugi etap będzie obejmował analizę tytułu Niewiasty Eucharystii na gruncie teologii dogmatycznej wraz z istotnym wkładem papieża św. Jana Pawła II i Benedykta XVI. Na koniec zostanie zaprezentowane nauczanie Kościoła po Soborze Watykańskim II na temat właściwego kultu Matki Bożej w ramach celebracji eucharystycznych oraz jego recepcja w postaci *Zbioru Mszy o Najświętszej Maryi Pannie*.

I. Niewiasta Eucharystii w kontekście Pisma Świętego

Połączenie osoby Maryi z Eucharystią swymi korzeniami sięga ksiąg Starego Przymierza, a wywodzi się z typologii biblijnej. Biblia poświadcza, iż całe życie Matki Bożej upływało niejako w cieniu Eucharystii, chociaż sakrament ten Chrystus ustanowił dopiero u kresu swej ziemskiej działalności.

² Zob. *Acta Apostolicae Sedis* [dalej: AAS] 57 (1965), s. 774.

³ Zob. JAN PAWEŁ II, *Encyklika „Ecclesia de Eucharistia”* (2003), nr 53 [dalej: EE].

1. Starotestamentalne zapowiedzi Maryi jako Niewiasty Eucharystii

Tym, co służyło ojcom Kościoła w wydobyciu związku Maryi z Eucharystią, był wielokrotnie stosowany biblijny obraz manny. Znając jego eucharystyczną typologię, św. Ambroży podkreśla wkład Dziewicy w dzieło zbawienia, gdy udowadnia wyższość chleba eucharystycznego nad manną starotestamentalną: „Doskonałym zaś chlebem z nieba jest Ciało z Dziewicy, o którym wystarczająco poucza cię Ewangelia”⁴. Podobnej argumentacji używa św. Maksym z Turynu. Jednak idzie on o krok dalej, kiedy nie tylko Chrystusa, ale również i Jego Matkę określa mianem manny: „Samą Maryję nazwę manną, bo jest wzniosła, jaśniejąca, słodka i dziewicza”⁵.

Innym typem odnoszącym się w pewnym stopniu do Niewiasty Eucharystii jest Arka Przymierza. Św. German w swoim hymnie wysławia przymioty Maryi, posługując się terminologią zaczerpniętą właśnie z opisu świętej skrzyni czczonej przez Izraelitów: „Pasterze i nauczyciele, chwalmy razem najświętszą Matkę dobrego Pasterza, złoty świecznik, świetlistą chmurę, wyższą od Cherubinów, żywą arkę, wspaniałą tron Pana, pełną manny złotą krużę, ożywczą niwę Słowa, ucieczkę wszystkich chrześcijan”⁶. W Arce miały się znajdować tablice świadectwa, które Mojżesz otrzymał na górze Synaj, naczynie z manną i laska Aarona (por. Hbr 9,4). Wszystkie te przedmioty, jak i sama Arka od początku uważane były za figurę Maryi⁷.

W historii maryjnej pobożności znane jest, poniekąd związane z typologią Arki Przymierza, nazywanie Maryi mianem „Naczynia świętego”. Zwrot ten może łączyć się z przeniesieniem Arki do świątyni Salomona, gdzie oprócz samej skrzyni zabrano również Namiot Spotkania wraz ze świętymi sprzętami (zob. 1Krl 8,4). Maryjno-eucharystyczny sens świętego naczynia zaczął być odczytywany przez pobożność ludową w kontekście podobnego określenia Maryi, jakim było „żywe tabernakulum”. Jeden z XIX-wiecznych modlitewników oddaje to tymi słowami: „Słusznie nazywamy N. Maryję P. «Naczyniem poważnem», (...) jest ona żywym tabernakulum Boga, gdyż w Niej mieszkał Jezus Chrystus, Syn Jednorodzony Boga”⁸.

⁴ M. STAROWIEYSKI, *Eucharystia pierwszych chrześcijan. Ojcowie Kościoła nauczają o Eucharystii*, Kraków 1997, s. 118.

⁵ *Tamże*, s. 119.

⁶ GERMAN, *Hymn do Bogarodzicy*, w: W. KANIA (tł.), *Ojcowie wspólnej wiary. Teksty o Matce Bożej (w. VIII-XI)*, t. 3, Niepokalanów 1986, s. 17.

⁷ Por. P. ŁABUDA, *Maryja – antytyp Arki Przymierza*, w: J. KRÓLIKOWSKI (red.), *Od świętej Trójcy uwielbiona*, Tarnów 2010, s. 17-18.

⁸ S. GIEBUROWSKI, *Nabożeństwo do Najświętszej Maryi Panny Pocieszenia wraz z wiadomością o Jej słynącym łaskami obrazie w Górze Duchownój, modlitwami przygodnymi, drogą krzyżową i.t.d.*, Poznań 1884, s. 140-141.

2. Niewiasta Eucharystii na kartach Ewangelii

Poddając refleksji perykopy ewangeliczne, w których pojawia się Dziewica z Nazaretu można zauważyć i takie, które mają bezpośredni lub przynajmniej bliski związek z Najświętszym Sakramentem.

Spośród ewangelii synoptycznych za najbardziej maryjną uchodzi Ewangelia św. Łukasza. Jej struktura jest stosunkowo prosta – punktem centralnym jest Jerozolima, a cała działalność Jezusa przedstawiona jest w postaci Jego podróży do Świętego Miasta⁹. Również Maryja wydaje się być w Łukaszowej ewangelii nieustannie w drodze. Wędrówka Matki Bożej rozpoczyna się od sceny zwiastowania (zob. Łk 1,26-38). Autor natchniony, znając historię Arki Przymierza, posługuje się tą figurą nakreślając postać Maryi. Dowodzą temu słowa anioła iż „Duch Święty zstąpi na Ciebie i moc Najwyższego okryje Cię cieniem” (Łk 1,35), będące odwołaniem do obłoku zacieniającego Arkę Przymierza (zob. Wj 40,34)¹⁰.

W końcu sama scena nawiedzenia św. Elżbiety wydaje się być analogią do opowiadania o sprowadzeniu Arki do Jerozolimy przez króla Dawida (zob. 2Sm 6,1-11). Maryja wybiera się w stanie błogosławionym do Judei, jak i Dawid prowadzi Arkę do Jerozolimy leżącej w Judei. Elżbieta wita Maryję okrzykiem radości takim, jaki towarzyszył Dawidowi mogącemu na nowo ujrzeć skrzynię z tablicami przymierza. Maryja pozostała wreszcie u swej krewnej trzy miesiące, podobnie jak Arka w domu Obed-Edoma¹¹.

Dalsza część Ewangelii św. Łukasza, mówiąca o narodzinach Zbawiciela, zdaniem niektórych komentatorów też posiada zabarwienie maryjno-eucharystyczne. Autor ewangelii akcentuje symboliczną wymowę miasteczka Betlejem („dom chleba”) oraz wielokrotnie wymienia żłób, w którym zostało złożone przez Matkę Bożą Dzieciątko Jezus (por. Łk 2,7.12.16). Tak samo często co żłóbek pojawia się w tym zestawieniu słów Maryja, która jawi się jako najdoskonalszy „dom” Chleba życia – Chrystusa¹².

Epizod mówiący o przyniesieniu małego Jezusa do świątyni jerozolimskiej przez wielu czcicieli Najświętszej Maryi Panny odczytywany był w duchu eucharystycznego ofiarowania. Potwierdza to papież św. Paweł VI, który, odnosząc się do

⁹ Por. M. BEDNARZ, *Ewangelie synoptyczne*, Tarnów 1992, s. 244-245.

¹⁰ Por. B. PONIŹY, *Maryja Arką Przymierza i Córką Syjonu: releksja motywów Starego Testamentu w Łk 1-2*, „*Salvatoris Mater*” 1 (1999), nr 3, s. 209.

¹¹ Por. J. KUDASIEWICZ, *Matka Odkupiciela. Medytacje biblijne*, Kielce 1996, s. 76-77.

¹² Por. KOMISJA TEOLOGICZNO-HISTORYCZNA WIELKIEGO JUBILEUSZU ROKU 2000, *Eucharystia sakrament nowego życia. Oficjalny Dokument Papieskiego Komitetu Obchodów Wielkiego Jubileuszu Roku 2000*, Katowice 2000, s. 168.

owej sceny, zaznacza, że poprzez to wydarzenie przedłużyła się ofiara Chrystusa, jaką było Jego wcielenie i uniżenie się w postaci sługi. Widzi on w tym fakcie odwołanie do samej ofiary krzyżowej, gdzie Maryja, wypełniając obietnicę Symeona, również składa swego Syna na ołtarzu krzyża¹³. Paweł VI, idąc za tradycją średnio-wieczną, dostrzega zależność między oboma misteriami i, niejako poświadczając tę koncepcję, cytuje słowa św. Bernarda: „Ofiaruj Syna, Dziewico Święta (...). Ofiaruj na pojednanie nas wszystkich Hostię świętą, podobającą się Bogu”¹⁴. Epizod ofiarowania w świątyni jest zapowiedzią wydarzenia Kalwarii, którego stałym wspomnieniem jest Msza Święta.

Ewangelia św. Jana przepełniona jest teologią dotyczącą tak Eucharystii, jak i Maryi. Oba zagadnienia wydają się zbiegać w jedno w drugim rozdziale, który mieści w sobie perykopę o weselu w Kanie Galilejskiej. Mocna wiara, jaką Maryja zademonstrowała, gdy toczyła rozmowę ze swoim Synem na moment przed tym, jak dokonał cudu przemiany wody w wino, zaowocowała symboliczną antycypacją Eucharystii. Według Hansa Ursa von Balthasara manifestacja wiary Matki Bożej, stanowiąca równocześnie zapowiedź Najświętszej Ofiary, wybrzmiała w słowach: „Zróbcie wszystko, cokolwiek wam powie” (J 2,5)¹⁵. Zaś Max Thurian wyraził to w słowach: „Maryja musi przejść od funkcji «Matki Jezusa» do funkcji «Niewiasty» w Kościele”¹⁶. Ta sama Niewiasta z Kany Galilejskiej stoi później pod krzyżem, gdzie dokonało się dzieło zbawienia.

II. Kwestie teologiczne wynikające z tytułu Niewiasta Eucharystii

W przypadku mariologii niebywale znaczenie posiada teologia spekulatywna. Skupia się ona nie tyle na przedstawieniu życiorysu Matki Bożej, lecz na odkryciu zależności i powiązań między Jej udziałem w misterium zbawienia Chrystusa, a innymi wydarzeniami zbawczymi¹⁷.

¹³ Por. G.M. BARTOSIK, *Zbawcza służba Maryi*, w: L. BALTER, S. DUSZA, F. MICKIEWICZ, S. STANCEL (red.), *Tajemnica Odkupienia*, Poznań 1997, s. 388.

¹⁴ PAWEŁ VI, *Posynodalna adhortacja apostolska „Marialis cultus”* (1974), Wrocław 2021, nr 20 [dalej: MC].

¹⁵ Por. H.U. VON BALTHASAR, *Maryja w nauce i pobożności Kościoła*, w: J. RATZINGER, H.U. VON BALTHASAR, R. GRABER (red.), *Dlaczego właśnie Ona? Soborowa teologia maryjna*, tłum. J. Adamska, W. Łaszewski, Warszawa 1991, s. 41.

¹⁶ M. THURIAN, *Maryja Matka Pana, figura Kościoła*, tłum. E. Ogiński, Warszawa 1990, s. 157.

¹⁷ Por. V. SALVOLDI, *Eucharystia: Dialog miłości. Ciało dla was, dla wszystkich*, tłum. E. Buszewicz, Kraków 2001, s. 74-75, 77.

1. Niewiasta Eucharystii w świetle tajemnicy wcielenia i dogmatu o Bożym macierzyństwie

Prawda o wcieleniu Syna Bożego z Ducha Świętego jest jedną z kluczowych prawd wiary. Obok zagadnienia *incarnatio*, w perspektywie eucharystycznej warto pochylić się nad wynikającym z niego dogmatem o Boskim macierzyństwie Maryi. Wskazuje on między innymi na szczególną więź Maryi z Duchem Świętym, za którego sprawą doszło do poczęcia Jezusa, a który to jest Duchem Uświęcicielem w czasie Najświętszej Ofiary.

Pewien związek z *incarnatio* i efeskim dogmatem posiada sama kwestia realnej obecności Chrystusa w Eucharystii. Ciało Chrystusa nie byłoby prawdziwym pokarmem, gdyby On nie stał się ciałem w Maryi. Dlatego nie sposób oddzielić Najświętszej Ofiary od wcielenia, a wcielenia nie da się oddzielić od Matki Bożej. Eucharystia jest konsekwencją wcielenia i jego sakramentalnym przedłużeniem¹⁸.

Sprawa wcielenia i macierzyństwa Bogarodzicy stanowiła kluczowy punkt spajający element eucharystyczny i mariologiczny w teologii przed Soborem Watykańskim II. Biskup Bolesław Pylak, dokonując zestawienia maryjnych treści pojawiających się na różnych kongresach eucharystycznych doszedł do wniosku, iż najważniejszym tematem maryjno-eucharystycznym w tym czasie było ukazanie Przczystej Panny jako wzoru pobożności względem Najświętszego Sakramentu oraz podkreślenie wielkiej wagi wcielenia jako podstawy do mówienia o związku Maryi i Eucharystii¹⁹. Także teologia na gruncie polskim dowodzi takiemu odczytaniu tego zagadnienia, czego przykładem są sformułowania używane m.in. przez św. Józefa Bilczewskiego²⁰ i św. Józefa Sebastiana Pelczara²¹. Natomiast ks. Jerzy Buxakowski podjął się analizy rozważania kardynała Ernesto Ruffiniego pod tytułem *L'Eucaristia e la Madonna* zaprezentowanego w związku z III Kongresem Narodowym Kapłanów Czciocieli Najświętszego Sakramentu z 7 kwietnia 1939

¹⁸ Por. B. FERDEK, *Boże macierzyństwo Maryi a Eucharystia*, „Salvatoris Mater” 7 (2005), nr 1, s. 36-37.

¹⁹ Por. B. PYLAK, *Maryja a tajemnica Eucharystii*, w: B. PYLAK, Cz. KRAKOWIAK (red.), *Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku*, Lublin 1988, s. 36-38.

²⁰ „Ciebie wielbimy i dzięki Ci składamy, Duchu Święty, za miłość nieskończoną, z jaką dokonałeś niepojętej tajemnicy Wcielenia, kształtując z najczystszej krwi Maryi Panny Najświętsze Ciało Jezusa, abyś nam je razem z Nim wciąż przyprawiał i dawał sakramentalnie na posilenie dusz naszych”. J. BILCZEWSKI, *Marya a Przenajświętszy Sakrament. Kazanie w katedrze przemyskiej ob. łac. w czasie Kongresu Maryjańskiego w r. 1911*, w: *Bóg – Miłość. Listy i przemówienia eucharystyczne arcybiskupa J. Bilczewskiego*, Lwów 1913, s. 123.

²¹ „Życie Jej [Maryi] od chwili zwiastowania było ciągłą Komunią i ciągłą zarazem adoracją (...).” J.S. PELCZAR, *Przenajświętszy Sakrament a Bogarodzica*, w: J. KŁOS (red.), *Pamiętnik eucharystyczny. Sprawozdanie z obrad sekcji polskiej XXIII. Międzynarodowego Kongresu Eucharystycznego w Wiedniu od 12 do 15 września 1912 r.*, Poznań 1913, s. 162-163.

roku²². Po zbadaniu przemówienia przedstawił on następujące tezy – triumf boskości Jezusa pod postacią eucharystycznego chleba jest triumfem Bożego macierzyństwa Maryi oraz Eucharystia stanowi rozprzestrzenianie wcielenia w czasie i przestrzeni, a więc jest zasługą Maryi z odpowiedniości (*de congruo*), że z Niej wziął swe ciało sam Boży Syn²³.

Widać wobec tego jasno, że teolodzy okresu przedsoborowego akcentowali, iż przez wyrażony przez siebie akt zgody na Boże macierzyństwo Maryja dała Chrystusowi ciało i krew, mające posłużyć Mu za narzędzie odkupienia, którego skutki przeżywamy uczestnicząc we Mszy Świętej. Akt akceptacji Maryi, zgodny z postanowieniem Boga, a jednocześnie respektujący wolną wolę Matki Bożej, stanowi też wzór budowania jedności w Mistycznym Ciele Chrystusa, które spaja jedna uczta eucharystyczna²⁴. Podobne stanowisko przyjmuje dzisiejsza teologia, która w relacji zachodzącej między Eucharystią a Matką Bożą odsyła do wydarzenia zwiastowania.

2. Niewiasta Eucharystii i Matka Kościoła

Sobór Watykański II naucza, iż „w misterium Kościoła, który sam także słusznie jest nazywany matką i dziewicą, Błogosławiona Dziewica Maryja idzie przed nami, stanowiąc najdoskonalszy i jedyny wzór zarówno dziewicy, jak i matki”²⁵. Wiąż, jaka zachodzi między Matką Bożą a Trójcą Świętą pozwala jej cieszyć się oboma paradoksalnymi określeniami – macierzyństwo i dziewictwo zarazem. Podobną dwuwymiarowość można zastosować w przypadku tytułu Niewiasta Eucharystii. Po błędnej interpretacji może on sugerować, że Maryja stoi ponad Najświętszym Sakramentem. Tymczasem Matka Boża nie jest ponad Eucharystią, ale tylko dla niej i w niej. Chociaż dała Ona Jezusowi ciało i dzięki temu możliwa jest Msza Święta, jednak to dzięki Najświętszej Ofierze Maryja doświadczyła wypełnienia obietnicy osiągnięcia życia wiecznego i chwały wniebowzięcia²⁶.

W Eucharystii doświadcza się najbardziej żywo, że Kościół jest sakramentem jedności i zbawienia. „Kościół jest celebracją Eucharystii, a Eucharystia jest Kościołem”²⁷. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, iż w określaniu relacji nowy

²² Por. J. BUXAKOWSKI, *Ku teologicznemu pogłębieniu wątków maryjnych kultu Eucharystii*. „Ateneum Kapłańskie” 110 (1988), nr 3, s. 437.

²³ Por. *Tamże*, s. 437-438.

²⁴ Por. B. PYŁAK, *Maryja a tajemnica Eucharystii*, s. 38.

²⁵ SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”* (1964), Poznań 2002, nr 63.

²⁶ Por. B. FERDEK, *Boże macierzyństwo Maryi a Eucharystia*, s. 42-43.

²⁷ J. KRÓLIKOWSKI, *Kościół w Jezusie Chrystusie. Chrystologiczno-pneumatologiczna geneza Kościoła*, Kraków 2015, s. 340.

Lud Boży a Najświętszy Sakrament Maryja pełni funkcję pośredniczącą. Z jednej strony sprawuje matczyną pieczę nad powierzonymi sobie dziećmi, z drugiej zaś posiada w sobie cechy wzorowego ucznia Jezusa. Relację zachodzącą między oboma określeniami Maryi dostrzegał papież św. Jan XXIII, nazywając Najświętszą Dziewicę „Matką Ciała Mistycznego, którego symbolem i centrum życiowym jest Eucharystia”²⁸.

Kościół pielgrzymujący na ziemi jest przez wiarę i miłość związany z Kościołem niebieskim i tworzy z nim *communio sanctorum*. Łączność między Kościołem triumfującym a Kościołem pielgrzymującym uwidacznia sprawowanie Mszy Świętej. W liturgii nieba obok uwielbionego Chrystusa bierze udział wniebowzięta Maryja i, jako najbliższa Jezusowi, a zarazem *Mater Ecclesiae* wstawia się za powierzonymi sobie dziećmi, by ich modlitwy stały się bardziej skuteczne²⁹. O ile Eucharystia wiąże z Kościołem niebieskim, o tyle Maryja znajduje się również wśród zebranych na świętej uczcie. Wewnątrz wspólnoty jest w takim razie Matka, która uczestniczy w Ciele Chrystusa najpełniej, bo jednocześnie w chwale nieba³⁰. Niewiasta Eucharystii, bliska Bogu i ludziom, stanowi tu wzór komunijnej adoracji.

3. Wkład papieży św. Jana Pawła II i Benedykta XVI w rozwój tytułu Niewiasta Eucharystii

Św. Jan Paweł II w swojej encyklice o Eucharystii w życiu Kościoła przygląda się wnikliwie wydarzeniom w Kanie Galilejskiej i na Kalwarii, które posiadają głęboki rys eucharystyczny³¹. W obu tych zdarzeniach istotną rolę pełni Maryja, do której Chrystus odnosi się mianem Niewiasta. Dotykając problematyki „niewiasty” papież porusza się w obrębie tradycyjnych teologicznych interpretacji – mariologicznej i eklezjologicznej. W swoich rozważaniach koncentruje się na dwóch popularnych obrazach niewiast, przedstawionych na stronicach pierwszej (por. Rdz 3,15) i ostatniej (por. Ap 12,1) z ksiąg Biblii. Analizując je, opiera się zwłaszcza na zwrotach Jezusa do Matki, zapisanych w Ewangelii według św. Jana. Są to mianowicie słowa „Czyż to moja lub Twoja sprawa, Niewiasto?” (J 2,4) oraz „Niewiasto, oto syn Twój” (J 19,26), które stanowią jak gdyby klamrę czwartej ewangelii, podobnie jak fragmenty z Księgi Rodzaju i Apokalipsy św. Jana dla całego Pisma Świętego. Między innymi dzięki takiemu zestawieniu można wnioskować, że chociaż papież nawiązuje

²⁸ AAS 51 (1959), s. 713.

²⁹ Por. E. OZOROWSKI, *Eucharystia w nauce i praktyce Kościoła Katolickiego*, Poznań 1990, s. 371-372.

³⁰ Por. P. LISZKA, *Maryja a Eucharystia w kontekście misterium Kościoła*, „*Salvatoris Mater*” 7 (2005), nr 1, s. 73.

³¹ Zob. EE, nr 54 i 57.

do koncepcji eklezjologicznej, to mówiąc o „niewieście” w głównej mierze ma na myśli Matkę Bożą³². Św. Jan Paweł II już we wcześniejszej encyklice o błogosławionej Dziewicy Maryi w wierze Kościoła wyrażał podobną myśl: „Maryja obecna jest w Kanie Galilejskiej jako Matka Jezusa – i w sposób znamieny przyczynia się do owego «początku znaków», objawiających mesjańską moc Jej Syna. (...) wychodzenie [Maryi] naprzeciw potrzebom człowieka oznacza równocześnie wprowadzenie ich w zasięg mesjańskiej misji i zbawczej mocy Chrystusa”³³. Tak oto Maryja jawi się jako Matka wszystkich ludzi, zatroskana o swoje dzieci. Macierzyńska troska Dziewicy z Nazaretu przejawia się podczas sprawowania Eucharystii, gdy prowadzi chrześcijan do coraz doskonalszego poznania i uczestnictwa w Najświętszej Ofierze Jej Syna. Niewiasta z Kany w dalszym ciągu nawołuje do przyjęcia postawy całkowitej ufności Chrystusowi, tak jak czyniła to wobec sług na weselu (por. J 2,5)³⁴.

Jeszcze ewidentniej określenie „niewiasty” wybrzmiewa w opisie sceny testamentu z krzyża. „Słowa wypowiedziane z wysokości Krzyża mówią o tym, że macierzyństwo Matki Chrystusa znajduje swoją «nową» kontynuację w Kościele i przez Kościół, jakby symbolicznie obecny i reprezentowany przez Jana. W ten sposób Ta, która jako «łaski pełna» została wprowadzona w tajemnicę Chrystusa, by być Jego Matką, czyli Świętą Bożą Rodzicielką, przez Kościół pozostaje w tej tajemnicy jako owa «niewiasta», na którą wskazuje Księga Rodzaju (3,15) u początku, Apokalipsa zaś u kresu dziejów zbawienia (12,1)”³⁵. Papież łączy tu biblijną koncepcję „niewiasty” z charakterystycznym dla *Vaticanum II* nurtem eklezjologiczno-mariologicznym. Rola Maryi w dziele zbawienia polega na uczestnictwie w tej walce, jaką reprezentuje niewiasta depcząca węża i pokonująca smoka, a która toczy się w ciągu dziejów historii świata. Kulminacja owego starcia dokonała się na krzyżu Chrystusa, który swoim zgonem raz na zawsze zwyciężył grzech i śmierć. Zanim jednak wypełnił swe dzieło zwrócił się do Matki nazywając ją „Niewiastą”, przez co potwierdził, iż to właśnie do Niej odnoszą się owe słowa Pisma³⁶. W ten sposób Kościół, który czci Maryję – *Niewiastę Eucharystii*, sam nie przestaje być apokaliptyczną Niewiastą, która w codziennie sprawowanej Eucharystii rodzi, tak jak matka, Bożego Syna³⁷.

³² Por. G.M. BARTOSIK, *Zbawcza służba Maryi*, s. 384.

³³ JAN PAWEŁ II, *Encyklika „Redemptoris Mater”* (1987), nr 21 [dalej: RM].

³⁴ Por. P. PIASECKI, *Maryjna duchowość eucharystyczna*, „*Salvatoris Mater*” 12 (2010), nr 1-2, s. 96.

³⁵ RM, nr 24.

³⁶ Por. G.M. BARTOSIK, *Zbawcza służba Maryi*, s. 385.

³⁷ Por. P. ŁABUDA, *Apokaliptyczna Niewiasta (Ap 12,1-18)*, w: TENŻE (red.), *Poznając Biblię. Jezus Chrystus w kontekście dziejów zbawienia. W drodze do Jerozolimy i wydarzenia paschalne. Część 5*, Tarnów 2011, s. 124.

Św. Jan Paweł II, kiedy pokazuje związek Maryi z Eucharystią, zawsze wychodzi od Jej wewnętrznej postawy. Zaznacza przy tym, że „Maryja jest «Niewiastą Eucharystii» w całym swoim życiu”, dlatego „Kościół, patrząc na Maryję jako na swój wzór, jest wezwany do Jej naśladowania także w odniesieniu do Najświętszej Tajemnicy”³⁸. Realna obecność Matki Kościoła podczas sprawowania Eucharystii przez pierwszych chrześcijan i Jej anamnetyczna obecność podczas każdej Mszy świętej, w której wymieniane jest Jej imię, jak również podkreślona przez Jana Pawła II Jej postawa adoracji i uwielbienia, stanowią wzór do naśladowania ze strony wszystkich wierzących³⁹. W ten sposób Maryja staje się nie tylko Niewiastą Eucharystii, ale także wierną uczennicą Pana i nauczycielką wzorcowej duchowości eucharystycznej dla członków Ludu Bożego.

Papież Benedykt XVI w posynodalnej adhortacji apostolskiej *Sacramentum Caritatis*, przyglądając się maryjnemu wątkowi obecnemu w teologii Eucharystii, odwołuje się do swego poprzednika na Stolicy Piotrowej i stosuje używaną przez niego tytulaturę: „Najświętsza Maryja, Dziewica Niepokalana, Arka nowego i wiecznego Przymierza, niech nam towarzyszy w tej drodze ku Panu, który przychodzi. W Niej znajdujemy najdoskonalszą realizację istoty Kościoła. Kościół widzi w Maryi, *Niewieście Eucharystii* – jak Ją nazwał Sługa Boży Jan Paweł II – najbardziej wierną ikonę samego Kościoła i kontempluje Ją jako niezastąpiony wzór życia eucharystycznego”⁴⁰. Podobnie więc, jak w przypadku licznych czcicieli Eucharystii oraz Maryi, papież łączy ów związek z faktem eklezjalnym⁴¹. Wpisuje się więc w nurt podjęty na Soborze Watykańskim II, a kontynuowany przez św. Jana Pawła II.

Niewiasta Eucharystii dla Benedykta XVI jest głównie Matką Kościoła, co jego zdaniem wyraziła i nadal wyraża poprzez dzieło współofiarowania. „Dlatego też za każdym razem, kiedy w liturgii eucharystycznej przystępujemy do sprawowania ofiary Ciała i Krwi Chrystusa, kierujemy się również do Tej, która w pełni łącząc się z ofiarą Chrystusa, przyjęła ją dla całego Kościoła. Słusznie Ojcowie synodalni potwierdzili, że «Maryja inauguruje uczestnictwo Kościoła w ofierze Odkupiciela»”⁴². Benedykt XVI, podobnie jak jego poprzednik, dostrzega w swym nauczaniu rolę Maryi, a nade wszystko Jej obecność w liturgii eucharystycznej, która może uchodzić za wzorzec dla chrześcijan wszystkich wieków.

³⁸ EE, nr 53.

³⁹ Por. M. CHMIELEWSKI, *Maryja – „Niewiasta Eucharystii”*. *Elementy mariologii eucharystycznej*, „Duchowość w Polsce” 21 (2019), s. 186.

⁴⁰ BENEDYKT XVI, *Posynodalna adhortacja apostolska „Sacramentum Caritatis”* (2007), nr 96.

⁴¹ Por. S. ŚMIAŁEK, *Niewiasta Eucharystii w duchowości polskich świętych i błogosławionych XX i XXI wieku*, „Studia Ełckie” 25 (2023), nr 2, s. 205-206.

⁴² BENEDYKT XVI, *Posynodalna adhortacja apostolska „Sacramentum Caritatis”*, nr 33.

III. Liturgiczny kult Niewiasty Eucharystii na gruncie posoborowego nauczania Kościoła

Sobór Watykański II docenił godność Maryi, ale nie postawił na równi kultu maryjnego z kultem przypisanym Osobom Trójcy Świętej, a wręcz wyraźnie je oddzielił. Mimo to uznał, że wszelkie formy wyrażające szacunek dla Najświętszej Maryi Panny swój szczyt osiągają w centralnej celebracji, jaką jest Eucharystia.

1. Maryja a Eucharystia w adhortacji *Marialis cultus* św. Pawła VI

Dziesięć lat po odnowie liturgicznej, zainicjowanej przez ogłoszenie konstytucji *Sacrosanctum Concilium*, św. Paweł VI wydał w 1974 roku dokument, mający poszerzyć tę odnowę o wątek właściwie rozumianego kultu maryjnego, tak w liturgii, jak i poza nią. Tym papieskim tekstem jest adhortacja apostolska *Marialis cultus*⁴³.

Analizując ów dokument pod względem teologicznych i liturgicznych związków Maryi z Najświętszą Ofiarą można stwierdzić, że najwięcej takowych konotacji występuje w pierwszym rozdziale *Marialis cultus*, zatytułowanym *Kult Maryi w odnowionej liturgii*. Już na początku wspomnianego rozdziału, Ojciec Święty prezentuje szereg uroczystości, świąt i wspomnień, w czasie których Najświętsza Maryja Panna doznaje największej czci. Zawsze jednak w zjednoczeniu ze swoim Synem, którego liturgia, a zwłaszcza Eucharystia, stawia w miejscu centralnym⁴⁴. Wśród papieskiej charakterystyki niektórych z wymienionych dni liturgicznych można doszukać się wyraźnych powiązań z tytułem Niewiasty Eucharystii, np. w uroczystość Zwiastowania Pańskiego wspomina Maryję, która „przez przyjęcie do swego łona jedyne Pośrednika stała się prawdziwą Arką Przymierza oraz prawdziwą Świętynią Boga”⁴⁵.

W dalszej części tego rozdziału Paweł VI odnosi się do odnowionych po soborze ksiąg liturgicznych. Faktem jest, iż wspólnota wierzących, świadoma macierzyńskiej obecności Matki Pana, nie celebruje nigdy Najświętszej Ofiary bez wspomnienia tej wspierającej obecności⁴⁶. Swoje rozważania papież rozpoczyna od przytoczenia maryjnych fragmentów Kanonu Rzymskiego oraz III modlitwy eucharystycznej. „To codzienne wspomnienie, jako że zostało ono umieszczone w samym

⁴³ Por. J. KUMALA, *Geneza adhortacji „Marialis cultus”*, „*Salvatoris Mater*” 6 (2004), nr 3, s. 274.

⁴⁴ Por. MC, nr 2-9.

⁴⁵ *Tamże*, nr 6.

⁴⁶ Por. T. SIUDY, *Maryja a Eucharystia*, w: S. GRZYBEK (red.), *Eucharystia źródłem życia*, Kraków 1987, s. 123.

środku Boskiej Ofiary, winno się uważać za szczególny wyraz czci, jaką Kościół ukazuje «Błogosławionej przez Najwyższego»⁴⁷. Natomiast komentując same księgi liturgiczne, w ramach uwypuklenia w nich wątków maryjnych, papież dużo miejsca poświęca księgom typowo mszalnym, jakimi są mszał oraz lekcjonarz. Wszystkie te teksty opierają się niemal w całości na Piśmie Świętym, co tylko podkreśla ich wartość, oraz koncentrują się na tak ważnych dla liturgii wymiarach jak trynitarny, eklezjalny i antropologiczny⁴⁸.

Na końcową część rozdziału *Kult Maryi w odnowionej liturgii* składa się szereg aspektów, podkreślających cechy i przymioty Matki Bożej, których celem jest wyeksponowanie osoby Najświętszej Maryi Panny. W ich skład wchodzi różne określenia Maryi, m.in. niezwykle ważny w kontekście tytułu Niewiasty Eucharystii, a użyty przez Pawła VI – „Dziewica ofiarująca się”⁴⁹. Tego rodzaju przedstawienie sylwetki Matki Chrystusa stanowi wzór dla wszystkich członków Ludu Bożego, uczestniczących w Najświętszej Ofierze.

2. Powstanie Zbioru Mszy o Najświętszej Maryi Pannie

Kościół, który przez wieki wyrażał swoje przywiązanie do świętej Dziewicy, pamiętając o Niej też w swym kulcie eucharystycznym, w ostatnich latach XX wieku w dalszym ciągu pracował nad rozwojem liturgicznych form Jej poświęconych⁵⁰. Utworzone w przeszłości i używane na przestrzeni wieków formularze Mszy o Najświętszej Maryi Pannie wymagały pewnej systematyzacji oraz uporządkowania, także w duchu reformy soborowej.

Oprócz, wyrosłej na ideach *Vaticanum II* adhortacji apostołskiej *Marialis cultus*, w formowaniu się „mszału maryjnego” za podstawowe źródło służyły koncepcje wypracowane na samym soborze. W myśl powyższych założeń Kongregacja ds. Kultu Bożego 15 sierpnia 1986 r. ogłosiła wzorcowe wydanie *Zbioru Mszy o Najświętszej Maryi Pannie*, będącego dodatkiem do *Mszału Rzymskiego* z 1970 roku. Jego układ, oparty na rytmie roku liturgicznego, pozwala wiernym przeżywać udział Matki Bożej w misterium zbawienia Jezusa oraz pokazać Jej wiarę i rolę, jaką pełni Ona we wspólnocie Mistycznego Ciała Chrystusa⁵¹. Cała idea powstania

⁴⁷ MC, nr 10.

⁴⁸ Por. S. BUDZIK, *Odnowa kultu maryjnego według adhortacji „Marialis cultus”*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 3 (1996), s. 60-61.

⁴⁹ MC, nr 20.

⁵⁰ Por. S. ŚMIAŁEK, *Mary in the Eucharistic prayers of the Eastern and Western Church*, „Studia Teologiczne Białystok-Drohiczyń-Łomża” 42 (2024), s. 267-269.

⁵¹ Por. P. POLEK, *Wiara celebrowana z Maryją w oparciu o „Zbiór Mszy o Najświętszej Maryi Pannie”*, w: G. BARTOSIK, A. GAŚSIOR, J. KRÓLIKOWSKI (red.), *Wierzyć z Maryją i jak Maryja*.

osobnego zbioru Mszy maryjnych miała charakter tak teologiczny (uwydatnienie bogactwa tekstów na temat Maryi), jak i duszpasterski (ożywienie pobożności maryjnej w kontekście przeżywania uczty eucharystycznej).

Zbiór Mszy o Najświętszej Maryi Pannie posiada obfitą różnorodność formularzy rozłożonych na poszczególne okresy roku liturgicznego oraz dotyczących rozmaitych tajemnic z życia Maryi i dedykowanych Jej tytułów⁵². Bardzo często w modlitwach eucharystycznych Mszy o Matce Bożej wyakcentowana jest Jej troska o Kościół, który podczas Eucharystii karmi się Chlebem życia. Chociaż Niewiasta Eucharystii zakończyła już swą pielgrzymkę wiary i cieszy się chwałą u boku swego Syna, to nadal wspominana jest w każdej Mszy Świętej i przyzywana jako orędowniczka pielgrzymującego Ludu Bożego.

Zakończenie

Tytuł Niewiasty Eucharystii swymi źródłami sięga Starego Testamentu. Ojcowie Kościoła widzieli typiczne odniesienia do Matki Bożej w perykopach mówiących m.in. o mannie czy Arce Przymierza. Jednak dopiero wydarzenie z Kany Galilejskiej nabiera bezpośrednio zabarwienia eucharystycznego. Także ewangelie synoptyczne w różnych miejscach przedstawiają Maryję w łączności z Eucharystią.

Związek Maryi i Najświętszego Sakramentu wybrzmiewa szczególnie na gruncie analizy dogmatu o Bożym macierzyństwie oraz misterium wcielenia. Analogia pomiędzy konsekracją a *incarnatio* dała teologiczne podwaliny pod powstanie omawianego maryjnego miana. Kolejnymi argumentami przemawiającymi za uznaniem tytułu Niewiasty Eucharystii było powiązanie go z określeniem Matka Kościoła. Maryja, którą Mistyczne Ciało Chrystusa czci jako swoją Matkę, jest jednocześnie Rodzicielką żywego Ciała Pańskiego, które na ołtarzu daje się wiernym na sposób substancjalny.

Liturgiczne formy kultu Maryi przy jednoczesnym okazywaniu czci Najświętszemu Sakramentowi wymagały z biegiem czasu pewnego uporządkowania, czemu pomogła odnowa soborowa. Dokumenty wydane po *Vaticanum II* dostrzegły rolę Matki Bożej w celebracji mszalnej i wykazały, iż Kościół może czcić Maryję jako Niewiastę Eucharystii.

Materiały z Sympozjum Polskiego Towarzystwa Mariologicznego i Spotkania Kustoszów Sanktuariów polskich, Rokito, 19-21 września 2013 r., Częstochowa 2014, s. 54.

⁵² Zob. *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, w: *Zbiór Mszy o Najświętszej Maryi Pannie*, Poznań 1998, s. 22-23.

STRESZCZENIE

Kościół od początku otaczał niezwykłą czcią Najświętszy Sakrament. Podobny szacunek wierni okazują wobec Matki Bożej. Miłość wierzących do Eucharystii i Maryi oraz poszukiwanie związków między nimi zaowocowało nadaniem Maryi tytułu Niewiasty Eucharystii. Głównym problemem badawczym artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie czy uzasadnionym jest nazywanie Maryi Niewiastą Eucharystii. Niniejsze opracowanie prezentuje próbę genezy tego tytułu maryjnego. Podjęta w artykule refleksja stanowi usystematyzowanie wypowiedzi na temat omawianego tytułu. Punktem wyjścia dla zaprezentowanego zagadnienia jest bogactwo typologii biblijnej, wsparte przez szereg dyscyplin teologicznych, głównie mariologię i eklezjologię, w zgodzie z aktualnym nauczaniem Kościoła.

SUMMARY

Woman of the Eucharist – origins and current interpretation of Mary's title

From the beginning, the Church has held the Blessed Sacrament in extraordinary reverence. The faithful show a similar reverence toward the Mother of God. The love of believers for the Eucharist and Mary and the search for the relationship between them resulted in Mary being given the title of Woman of the Eucharist. The main research problem of the article is to answer the question of whether it is justified to call Mary the Woman of the Eucharist. This study presents an attempt at the genesis of this Mary's title. The reflection undertaken in the article is a systematization of statements on the issue under discussion. The starting point for the presented issue is the richness of biblical typology, supported by a number of theological disciplines, mainly Mariology and Ecclesiology, in accordance with the current teaching of the Church.

BIBLIOGRAFIA

- Balthasar von, H.U. (1991). Maryja w nauce i pobożności Kościoła. W: J. Ratzinger, H.U. von Balthasar, R. Graber (red.), *Dlaczego właśnie Ona? Soborowa teologia maryjna*, tłum. J. Adamska, W. Łaszewski, (34-56). Warszawa: Wydawnictwo PROMIC.

- Bartosik, G.M. (1997). Zbawcza służba Maryi. W: L. Balter, S. Dusza, F. Mickiewicz, S. Stancel (red.), *Tajemnica Odkupienia* (386-396). Poznań: Pallottinum.
- Bednarz, M. (1992). *Ewangelie synoptyczne*. Tarnów: Biblos.
- Benedykt XVI (2007). *Posynodalna adhortacja apostolska „Sacramentum Caritatis”* (22.02.2007).
- Bilczewski, J. (1913). Marya a Przenajświętszy Sakrament. Kazanie w katedrze przemyskiej ob. łac. w czasie Kongresu Maryjańskiego w r. 1911. W: *Bóg – Miłość. Listy i przemówienia eucharystyczne arcybiskupa J. Bilczewskiego* (114-123). Lwów: Z drukarni Józefa Chęcińskiego.
- Budzik, S. (1996). Odnowa kultu maryjnego według adhortacji „*Marialis cultus*”. *Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej* 3, 59-74.
- Buxakowski, J. (1988). Ku teologicznemu pogłębieniu wątków maryjnych kultu Eucharystii. *Ateneum Kapłańskie* 110, nr 3, 437-443.
- Chmielewski, M. (2019). Maryja – „Niewiasta Eucharystii”. Elementy mariologii eucharystycznej. *Duchowość w Polsce* 21, 181-192.
- Ferdek, B. (2005). Boże macierzyństwo Maryi a Eucharystia. *Salvatoris Mater* 7, nr 1, 34-44.
- German. Hymn do Bogarodzicy. W: W. Kania (tł.) (1986), *Ojcowie wspólnej wiary. Teksty o Matce Bożej (w. VIII-XI)*, t. 3 (17). Niepokalanów: Wydawnictwo Niepokalanów.
- Gieburowski, S. (1884). *Nabożeństwo do Najświętszej Maryi Panny Pocieszenia wraz z wiadomością o Jej słynącym łaskami obrazie w Górcie Duchownój, modlitwami przygodnemi, drogą krzyżową i.t.d.* Poznań: nakład własny.
- Jan Paweł II (1987). Encyklika „*Redemptoris Mater*” (25.03.1987).
- Jan Paweł II (2003). Encyklika „*Ecclesia de Eucharistia*” (17.04.2003).
- Jan XXIII (1959). Przemówienie do uczestników XVI Kongresu Eucharystycznego w Katenii (13.09.1959). *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium Officiale*, Annus LI – Series III – Vol. I (709-714). Citta del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis.
- Komisja Teologiczno-Historyczna Wielkiego Jubileuszu Roku 2000. (2000). *Eucharystia sakrament nowego życia*. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Królkowski, J. (2015). *Kościół w Jezusie Chrystusie. Chrystologiczno-pneumatologiczna geneza Kościoła*. Kraków: Wydawnictwo UPJPII.

- Kudasiewicz, J. (1996). *Matka Odkupiciela. Medytacje biblijne*. Kielce: Jedność.
- Kumala, J. (2004). Geneza adhortacji „*Marialis cultus*”. *Salvatoris Mater* 6, nr 3, 267-289.
- Liszka, P. (2005). Maryja a Eucharystia w kontekście misterium Kościoła. *Salvatoris Mater* 7, nr 1, 61-77.
- Łabuda, P. (2010). Maryja – antytyp Arki Przymierza. W: J. Królikowski (red.), *Od świętej Trójcy uwielbiona (7-26)*. Tarnów: Biblos.
- Łabuda, P. (2011). Apokaliptyczna Niewiasta (Ap 12,1-18). W: P. Łabuda (red.), *Poznając Biblię. Jezus Chrystus w kontekście dziejów zbawienia. W drodze do Jerozolimy i wydarzenia paschalne. Część 5 (124-128)*. Tarnów: Biblos.
- Ozorowski, E. (1990). *Eucharystia w nauce i praktyce Kościoła Katolickiego*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
- Paweł VI (1965). Encyklika „*Mysterium fidei*” (03.09.1965). *Acta Apostolicae Sedis. Commentarium Officiale*, Annus LVII – Vol. LVII (753-744). Citta del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis.
- Paweł VI (1974). *Posynodalna adhortacja apostolska „Marialis cultus”* (02.02.1974).
- Pelczar, J.S. (1913). Przenajświętszy Sakrament a Bogarodzica. W: J. Kłos (red.), *Pamiętnik eucharystyczny. Sprawozdanie z obrad sekcji polskiej XXIII. Międzynarodowego Kongresu Eucharystycznego w Wiedniu od 12 do 15 września 1912 r.* (153-169). Poznań: Drukarnia i Księgarnia św. Wojciecha.
- Piasecki, P. (2010). Maryjna duchowość eucharystyczna. *Salvatoris Mater* 12, nr 1-2, 92-104.
- Polek, P. (2014). Wiara celebrowana z Maryją w oparciu o „Zbiór Mszy o Najświętszej Maryi Pannie”. W: G. Bartosik, A. Gąsior, J. Królikowski (red.), *Wierzyć z Maryją i jak Maryja. Materiały z Sympozjum Polskiego Towarzystwa Mariologicznego i Spotkania Kustoszków Sanktuariów polskich, Rokitno, 19-21 września 2013 r.* (43-56). Częstochowa: Polskie Towarzystwo Mariologiczne.
- Poniży, B. (1993). Maryja Arką Przymierza i Córką Syjonu: reлектura motywów Starego Testamentu w Łk 1-2. *Salvatoris Mater* 1, nr 3, 201-215.
- Pylak, B. (1988). Maryja a tajemnica Eucharystii. W: B. Pylak, Cz. Krakowiak (red.), *Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku* (36-38). Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Salvoldi, V. (2001). *Eucharystia: Dialog miłości. Ciało dla was, dla wszystkich*, tłum. E. Buszewicz. Kraków: eSPe.

- Siudy, T. (1987). *Maryja a Eucharystia*. W: S. Grzybek (red.), *Eucharystia źródłem życia* (119-125). Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Sobór Watykański II (1964). *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*. W: S. Jaworski (red.), (2002). *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Poznań: Pallottinum.
- Starowieyski, M. (1997). *Eucharystia pierwszych chrześcijan. Ojcowie Kościoła uczą o Eucharystii*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Śmiałek, S. (2023). *Niewiasta Eucharystii w duchowości polskich świętych i błogosławionych XX i XXI wieku*. *Studia Ełckie* 25, nr 2, 193-207.
- Śmiałek, S. (2024). *Mary in the Eucharistic prayers of the Eastern and Western Church*. *Studia Teologiczne Białystok-Drohiczyn-Łomża* 42, 255-272.
- Thurian, M. (1990). *Maryja Matka Pana, figura Kościoła*, tłum. E. Ogiński. Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów.
- Zbiór Mszy o Najświętszej Maryi Pannie* (1998). Poznań: Pallottinum.